Mircea Anghelescu

PROFESORUL EMIL TURDEANU, AŞA CUM L-AM CUNOSCUT

L-am întâlnit prima dată pe profesorul Turdeanu la Paris, în 1991. Eram însă în corespondență de multă vreme, cred că din 1975, când i-am trimis cartea mea despre *Literatura română şi Orientul*, nu mai ştiu cum şi prin cine: este singura explicație posibilă pentru o dedicație scrisă pe un extras pe care mi l-a trimis în octombrie 1975: „Dlui Mircea Anghelescu, o contribuție la tema României între Orient şi Occident, cu cele mai bune sentimente". Am rămas însă în corespondență de atunci, corespondență cu subiect ştiințific desigur: el îmi trimetea câte un extras sau volum pe care îl prezentam, cum puteam, în mici note bibliografice mai ales în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", cu complicitatea regretatului Alexandru Duțu (fiind vorba de volume sau studii cu caracter strict de specialitate, de literatură veche şi de exilați cu vechime, care nu mai aveau activități politice foarte vizibile împotriva dictaturii din țară, cenzura permitea câteodată menționarea lor). Profesorul Turdeanu îmi mulțumea protocolar, de fiecare dată. Aşa se face că după 1991, când ne-am întâlnit, a fost de parcă ne-am fi revăzut după o lungă întrerupere, cu dânsul şi cu celălalt savant erudit din exil, cu care am avut privilegiul unor foarte bune raporturi: Al. Ciorănescu. Ne-am întîlnit la Paris, la un colocviu la Sorbona, după care a urmat invitația protocolară pentru cei pe care îi simpatiza – cum am aflat mai târziu – la „Procope", restaurant celebru de două sau trei secole, în apropiere de *rue Saint André des Arts*, unde nu mi-a oferit doar o masă rafinată, dar mi-a şi explicat-o cu o plăcere care o întrecea cred pe aceea de a mânca şi de a mă vedea mâncând; am evocat momentul într-un volumaş de impresii apărut acum vreo doisprezece ani. Era un voluptuos într-o înfățişare de schimnic, chinuit de reumatisme şi de o slăbiciune a picioarelor care îl făcea adesea să se oprească, sprijinit în baston, interzicându-şi astfel una dintre plăcerile familiare, plimbarea pe jos, în parc dacă se putea, discutând şi mai ales povestind; era mai ales un voluptuos al prieteniei şi al discuției, al raporturilor umane în general, pe care l-aş apropia cât de cât de Grigore Simadiri, nedespărțitul prieten al lui Eudoxiu Bărbat, sau de alți eroi ai lui Sadoveanu din aceeaşi familie.

Cărțile îi prilejuiau însă voluptățile cele mai rafinate, şi prezentarea câte unei piese din propria bibliotecă (dar nu piese de colecție, de bibliofilie scumpă, ci carte veche şi rară) îi prilejuia adevărate reprezentații, când devenea nu doar liric, ci se ilumina de-a dreptul de bucuria de a împărtăşi cu alții plăcerile spiritului. Am fost de două sau poate de trei ori să-l vizitez în micul său apartament din Fresnes, unde

LR, LXI, nr. 1, p. 5–43, Bucureşti, 2012

BDD-A472 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:54:35 UTC)

menajera portugheză îi lăsa pregătită masa şi ne împărtăşeam ca într-o abaţie de-a lui France din aceste bucurii, cărora nu le punea capăt decât ora când se retrăgea ultimul autobuz spre Paris. Într-una din aceste vizite am fost împreună cu Mihai Vornicu, fostul meu coleg de la Institutul „G. Călinescu", atunci bibliotecar cu vechime la Departamentul de manuscrise de la Bibliothèque Nationale, mai demn comesean decât mine şi mai competent partener în probleme de bibliofilie. În 15 sept. 1992 ne-am întâlnit toţi trei probabil într-un bar, la o cafea, pentru că am păstrat un carton, un *sous-bock* de colecţie cu semnăturile noastre.

În vara anului 1991 eram director adjunct la Institutul „G. Călinescu" şi pregăteam aniversarea de optzeci de ani a celor doi savanţi; profesorul Turdeanu mi-a trimis o bibliografie a lucrărilor sale pentru numărul special din „Revista de istorie şi teorie literară" care se pregătea. Foarte sensibil la comparaţii, îmi scria la 29 iulie în legătură cu aceasta: „Desigur, vă miră că nu am scris vreo mie sau chiar două de titluri bibliografice. Că nu impresionez prin cantitate. Dar, cum am scris şi doamnei Buşulenga, când faci « recherche fondamentale », cum se cere pe dreptate la CNRS, trebuie să sapi în adâncime, cu instrumente specializate (în cazul meu, limbi slave şi româna la stadiul medieval), nu te poţi întinde pe tomuri vaste pentru publicul mare. Dacă aş pune fiecare notiţă critică sau rezumativă din RER sub un titlu deosebit – cum văd că se face în unele bibliografii –m-aş putea împopoţona şi eu cu vreo 600 de titluri şi m-aş face de râs în ochii oamenilor serioşi. În tot cazul, ne vom mai sfătui. Ţin să păstrăm în bibliografie toate articolele necrologice, oricât de scurte, deoarece ele exprimă un act de dreptate şi de respect pentru cei care au trudit pe acelaşi ogor ca şi noi. Adevărata ştiinţă este *continuitate*, nu vanitatea de a ne considera neapărat ca promotori."

În această idee a continuităţii, marea durere a profesorului era că nu avea niciun urmaş direct în cercetările sale şi (nu ultima dintre dureri) că astfel extraordinara sa bibliotecă va ajunge cine ştie unde. Era o bibliotecă agonistă în întreaga existenţă a unui savant îndrăgostit de carte, bibliotecă de literatură veche, cu titluri fundamentale şi reviste nu numai de literatură română, ci şi slavă şi bizantină şi cu o întinsă colecţie de carte şi reviste româneşti din exil, cele mai multe inexistente în ţară, cel puţin pe atunci. După o încercare ratată de a intra în contact cu Biblioteca Academiei, dacă îmi amintesc bine, şi după mai multe discuţii în care am tatonat sentimentele profesorului, D-Sa a oferit biblioteca sa de specialitate Institutului de istorie şi teorie literară „G. Călinescu". Mai mult, bucuros că biblioteca va servi unui grup întreg de cercetători cu bună reputaţie (colectivul de literatură veche, condus de regretatul I. C. Chiţimia, îi număra printre membrii săi pe Mihai Moraru şi pe Cătălina Velculescu), profesorul s-a angajat să trimită cărţile în ţară pe cheltuiala lui. În 1993, curând după această decizie, am lipsit însă mai mult timp din ţară. În mai 1993, donatorul constata că nu avea nicio veste despre primirea

BDD-A472 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:54:35 UTC)

pachetelor cu cărți pe care le trimisese şi mă ruga ca, odată revenit dintr-o ultimă călătorie („două săptămâni pe care le-ați petrecut, răsfățat de soartă, în Statele Unite" zice profesorul), să-i dau veşti despre aceste importante trimiteri pentru că „mă simt ca un călător lăsat la marginea drumului, cu toate bagajele la picioare". Mă ruga să-i scriu „cum au ajuns cele 50 de pachete de cărți pe care vi le-am expediat până la acea dată: toate şi intacte? Sau cu lipsuri? Pe vremea dictaturii anterioare, unele cărți trimise în țară mi s-au pierdut. Cenzurate? Furate? Probabil şi una, şi alta. Vreau să ştiu cum merg lucrurile acum, sub urmaşii direcți ai regimului trecut. Şi ce mijloace puteți lua ca să nu se «evaporeze» cărțile de pe rafturi, cum ştiu că se întâmplă uneori". Într-adevăr, nimeni nu confirmase în lipsa mea primirea pachetelor, ceea ce m-am grăbit să fac; probabil pățit din alte întâmplări, profesorul Turdeanu mai rugase însă pe cineva să verifice dacă într-adevăr cărțile trimise se găseau în bibliotecă şi, asigurat, a reluat trimiterea pachetelor, câte unul pe săptămână. După câte ştiu, după ce am demisionat de la Institut, la începutul anului 1994, nimeni n-a mai ridicat pachetele de la poştă şi trimiterile – fireşte – au încetat. A fost probabil prima mare dezamăgire a acestui om de o bunătate şi o candoare din alte vremuri.

Altă mare dezamăgire, de care ştiu doar de la dânsul, era aceea că nu putea recupera casa sau partea din casa soției sale (fiica profesorului Cartojan), situată undeva pe strada Paris, deşi făcuse o cerere în acest sens, nu mai ştiu la ce autoritate. El credea, cum crezusem noi toți după decembrie 1989, că bunurile însuşite de noua putere în 1948 vor fi restituite tot aşa cum au fost luate, printr-o decizie politică şi fără condiții. Ideea de proces, de tergiversări birocratice ca să recupereze ceea ce era al lui, i se părea monstruoasă şi-i crea stări de iritare şi nedumerire. La fel l-a nemulțumit felul în care a apărut o carte la care ținea foarte mult, o culegere de studii de literatură română veche dintre lucrările sale împreună cu cele ale soției, Laetitia Turdeanu-Cartojan, pe care o iubise foarte mult şi a cărei memorie a respecta cu o adevărată pioşenie. Era numai unul dintre cele trei volume pe care le proiectase pentru a relua în fața publicului din țară (el scria acest cuvânt, şi nu întâmplător, cu majusculă: „Țară"): primul, intitulat *Studii literare*, trebuia să cuprindă articole ale sale şi ale Laetitiei Turdeanu-Cartojan, al doilea trebuia să se numească *Vechi manuscrise şi arte somptuare*, cu „un capitol inedit despre manuscrisele moldoveneşti din perioada 1553–1607" iar al treilea, cuprinzând tot studii ale sale şi ale soției, era de *Studii istorice*, cuprinzând „şi 200 de pagini inedite, dactilografiate, sub titlul *La Roumanie moderne: conquête de l'indépendence et intégration européenne (1866–1914)*. Aceste studii, scrise în limba franceză, sunt orientate cu deosebire spre un public străin" (citez dintr-o „Notă din iulie 1991" în care îmi descria ce volume dorea să publice şi care era alcătuirea lor). Tot aici spunea în continuare: „La aceste trei volume s-ar putea adăoga un al IV-lea:

BDD-A472 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:54:35 UTC)

ediția romanului *Varlaam şi Ioasaf*, după manuscrisul A[cademiei] R[omâne] 588, cel mai bun şi încă inedit. Ediția a şi fost pusă sub tipar, pentru colecția *Clasicii români comentați* condusă de N. Cartojan, când, prăbuşirea țării în august 1944 urmată în curând de moartea Profesorului (decembrie 1944), a zădărnicit tipărirea. Au apărut numai 4 pagini, ca probă de tipar. Ediția ar putea fi reluată, dat fiind că am adus cu mine la Paris fotocopia completă a manuscrisului AR 588 (şi multe fragmente din alte manuscrise), peste 300 de pagini, care pot servi pentru control şi corecturi... Dar oare va mai ajunge autorul eventualei ediții să țină umbră pământului până când le va veni rândul (dacă va veni!) şi acestor publicații *in spe*?"

Într-adevăr, nu era deloc uşor în acei ani să obții publicarea unor volume dificile, cu caractere slave, greceşti sau cu diacritice rare, a căror vandabilitate (implicit recuperarea cheltuielilor) era mai mult decât problematică. Cu mare greutate Editura Minerva, cu regretatul prieten Zigu Ornea director, a acceptat să publice întâi volumul la care profesorul ținea cel mai mult, cel de studii literare aparținând ambilor soți, idee fără precedent la noi cel puțin şi privită cu mare rezervă. Volumul a fost publicat în vara anului 1995, după repetate amânări, cum era în acei ani de mare incertitudine. Din păcate, el nu s-a bucurat de nici un fel de corectură şi mişună de greşeli de tipar care, în studii care cuprind citate în greacă şi limbi slave, în afară de altele mai la îndemână, desfigurează textul şi-l fac uneori de neînțeles. Nu este greu de imaginat dezamăgirea şi chiar supărarea profesorului Turdeanu, începând cu faptul că nu i s-a trimis o corectură (cine a lucrat în edituri în acei ani, îşi aminteşte că listele de cărți subvenționate veneau pe la mijlocul anului cel mai devreme şi editura se grăbea să le tipărească pentru a putea prezenta exemplarele înainte de încheierea exercițiului fiscal şi a primi efectiv subvenția, fără de care astfel de titluri nu aveau nici o şansă). Domnia Sa mi-a trimis mai multe erate cu rugămintea de a face editura să le tipărească şi să le pună în volumele aflate în librării, dar n-am putut obține satisfacție şi această îndreptățită dezamăgire a întunecat bucuria de a-şi vedea cartea apărută în formula fixată chiar de dânsul, cu sumarul şi aranjamentul textelor aşa cum mi l-a trimis cu repetate îndrumări. Ceva din această amărăciune a mai fost stinsă la apariția, în condiții mult mai bune, a volumului său *Oameni şi cărți de altădată*, îngrijit de istoricul ieşean Ştefan S. Gorovei.

Profesorul era demult pensionar când reluarea legăturilor normale cu țara a devenit posibilă, şi marea deschidere care se prefigura a fost un stimulent pentru a-şi gândi o reluare a activității care ar fi fost benefică pentru toată lumea şi în primul rând pentru noi, cei din țară. În această idee am putut facilita contacte şi netezi asperitățile unui drum instituțional care trebuia parcurs şi pentru profesorul Turdeanu, şi pentru profesorul Ciorănescu; ca vechi „corespondent" al celor doi prieteni şi cunoscător prin natura lucrurilor a activității lor ştiințifice, am participat la pregătirea acestei apropieri. Prima a fost Universitatea, respectiv Facultatea de Litere, prin

BDD-A472 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:54:35 UTC)

decanul de atunci, profesorul Paul Cornea, care le-a conferit la 22 noiembrie 1993 titlul de *Doctor honoris causa* într-o şedinţă solemnă a Senatului. Rectorul de atunci, viitorul preşedinte Emil Constantinescu, a rostit cuvântarea omagială şi a organizat o sărbătorire unde i-a primit pe cei doi savanţi, împreună cu un cerc destul de larg de invitaţi. Din păcate, acest gest reparator n-a avut şi alte consecinţe pe plan instituţional, universitar: nici profesorul Turdeanu, cum nici profesorul Ciorănescu n-au mai fost de atunci invitaţi de Universitate. I-am putut lua însă cu acel prilej profesorului Turdeanu un destul de scurt interviu în care Domnia Sa îşi preciza şi crezul ultimilor ani de studiu şi cred că e important să-l citez aici pentru că el a fost preluat, probabil fără legătură cu cele spuse atunci, de cercetători care s-ar putea considera continuatori ai operei sale: „Aş dori să adaug câteva cercetări recente în legătură cu un domeniu puţin luat în consideraţie. Ceea ce m-a preocupat întotdeauna a fost nu atât marea literatură românească veche (am socotit că despre Miron Costin, Neculce şi alţii s-a scris destul de mult), ci intersecţiile de legătură care există între marile figuri, oamenii mărunţi care au creat acel humus din care s-au alimentat scriitorii importanţi. Acest humus e îngropat încă în manuscrise, în texte mărunte care furnizează totuşi, în ansamblu, o altă imagine a literaturii româneşti, mai bogată. Să comparăm textele majore cu un relief de munte: avem vârfurile pe care le cunoaştem, dar temelia lor şi văile care fac legătura între munţi sunt puţin studiate. În expunerea de la Facultatea de Litere am insistat mai mult asupra acestei comparaţii. Această explorare a terenului de legătură ne rezervă de multe ori surprize foarte plăcute, ne permite să stabilim centrele de activitate literară, lanţul de scriitori mărunţi care şi-au transmis textele şi astfel ne explică chiar viaţa lor” (în „Literatorul” din 17–24 dec.1993).

Un an mai târziu a venit din partea Academiei alegerea ca membri onorifici a celor doi savanţi, un lucru mult mai greu de acceptat pentru vechi exilaţi ca ei, care păstraseră puternice resentimente faţă de o instituţie în care prezenţa academicienilor admişi în timpul regimului anterior era încă determinantă. În fine, datorită şi spiritului persuasiv şi bunei credinţe a profesorului Eugen Simion, care era atunci preşedintele Secţiei de Ştiinţe filologice a Academiei, apropierea s-a realizat, cei doi şi-au dat acordul şi au fost aleşi în acest for care era reprezentat în gândul celor doi vechi exilaţi mai ales prin Biblioteca Academiei, principala bibliotecă a ţării în tinereţea lor, căreia ei i-au trimis în tot timpul petrecut în străinătate cărţile şi extrasele articolelor lor mai importante. Acolo le-am putut vedea şi citi toţi cei care au cunoscut astfel, de departe dar de la cel mai bun profesor cu putinţă, istoria literaturii române vechi.

Universitatea din Bucureşti,
Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

BDD-A472 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:54:35 UTC)